

VIKBA11 Selekční jazyky 1

Úvod do problematiky

Přednáška č. 4 (denní studium) – 7.12.2007

*Filozofická fakulta Masarykova Univerzity, Kabinet knihovnictví -
Ustav české literatury a knihovnictví
podzim 2007*

Mgr. Josef Schwarz
schwarzjv@seznam.cz

Tvorba a správa SJ

Metodika SJ

- ◆ metodika tvorby (implementace) SJ
- ◆ metodika správy (aktualizace) SJ
- ◆ metodika využívání (indexace, vyhledávání) SJ

4. úkol

◆ Zadání

- ◆ Pro vypracování tezauru lze využít program MultiTes.
  - Program je dostupný na <http://www.multites.com/download.htm> a lze si ho stáhnout pro zkušební účely jako Trial Software. Podmínkou je vyplnění stručného formuláře, na jehož základě obdržíte na vámi uvedenou mailovou adresu heslo pro přístup do programu.

Obecná metodika implementace SJ

1. Rozhodnutí o implementaci SJ
2. Volba typu SJ
3. Základní vymezení tematického rozsahu SJ
4. Průzkum existujících SJ
5. Volba způsobu implementace
  - tvorba vlastního SJ
  - modifikace existujícího SJ
  - převzetí existujícího SJ

Metodika tvorby SJ

1. Podrobné vymezení tematiky
  - vymezení jádra SJ
  - vymezení hraničních oblastí SJ
2. Volba systému třídění, faset, tematických oblastí
3. Volba charakteru pořadacích znaků a slovníku SJ
4. Excerptce LJ
  - ◆ deduktivní metoda
  - ◆ induktivní metoda
5. Zpracování excerptce a tvorba PZ
  - ◆ pre/postkoordinace, specifičnost, homonymie, synonymie
6. Strukturace PZ
7. Prezentace SJ

Převzetí existujícího SJ

1. Volba SJ
2. Cizojazyčný SJ: Překlad/převod
  - problémy se strukturou
  - problémy s lexikem

Specifické otázky tvorby SJ

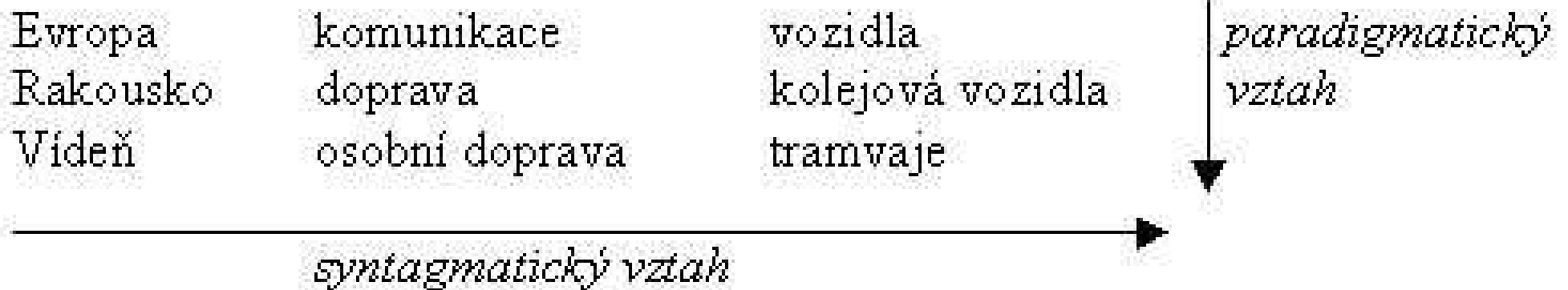
Prameny

- ◆ ČSN 010193
- ◆ ČSN 010172
- ◆ Aichison, J., Gilchrist, A., Bawden, D.
Thesaurus construction and use : a practical manual. 4th ed. Chicago : Fitzroy Dearborn Publishers, c2000. 218 S. (v knihovně FF MU)

Vztahy mezi pojmy

- ◆ aposteriorní (syntagmatické)
- ◆ apriorní (paradigmatické)

Příklad:

Typy pojmů

◆ konkrétní entity

- předměty, věci a jejich části (př.: opice, stavby, květináč)
- materiály (př.: cement, dřevo, bavlna)

◆ abstraktní entity

- činnosti a události (př.: evoluce, dýchání, lyžování)
- vlastnosti věcí, materiálů n. činností (př.: síla, přesnost, viskozita)
- obory n. vědní disciplíny (př.: fyzika, psychologie, informační věda)
- měřicí jednotky (př.: kilogram, metr, ampér)

◆ individuální jednotky (identifikátory)

- geografická jména
- jména osob
- jména organizací
- jména výrobků

Tvar LJ

◆ substantivum n. substantivní slovní spojení

■ adjektivní

- ◆ modifikátor (adjektivum), základ (substantivum) *(př.: ženská práva, elektronická média, autodráhy)*

- s předložkovou vazbou *(př.: kurzy pro pokročilé, školy pro nevidomé děti)*

◆ adjektiva, příslovce, slovesa

- ◆ do ŘS se obvykle nezařazují
- ◆ výjimky

Tvar LJ (pokr.)

◆ singulár/plurál

■ plurál:

- ◆ počítatelná substantiva (př.: *planety, děti, akvária*) (ale: části těla sg. (př.: *ústa, hlava*))

■ singulár

- ◆ nepočítatelná substantiva (př.: *sníh, pára, nikl*) (ale: třídy s více členy pl. (př.: *cukry, jedy, mouky*))
- ◆ abstraktní pojmy (př.: *autorita, vodivost, kapitalismus*) (ale: třídy s více členy pl. (př.: *biologické vědy, chemické reakce*))

- vyjádření odlišných pojmů pomocí sg./pl. (př.: *cukr/cukry, mýtus/mýty*)

◆ homografy, polysémy

- relátor (př.: *tiskárna (stroj) x tiskárna (budova); nafta (surovina) x NAFTA (organizace)*)
  - ◆ relátor se uvádí spolu s deskriptorem

Poznámky

◆ **poznámka o rozsahu** *(př.: režijní náklady - Výdaje vynaložené podnikem, které nejsou přímo ztotožnitelné s náklady na výrobu.)*

- omezení významu pro účely daného systému

◆ **indexační poznámka** *(př.: mezinárodní nástroj - Uveďte ve spojení s danou organizací)*

◆ **historie** **LJ** *(př.: deskriptor zařazen v roce 1998)*

◆ **zdroj** **LJ** *(pramen použitý při výběru lexikální jednotky)*

Sousloví

◆ **sémantický rozklad – nedoporučuje se** (př.: *barometr*
= *tlak + měření + přístroj*)

◆ **syntaktický rozklad** (př.: *knihovnické časopisy = knihovnictví + časopisy*)

◆ **sousloví ponechaná beze změny:**

- **sousloví je běžné a užívané** (př.: *informační zdroje, invalidní vozík*)
- **rozklad vede ke ztrátě významu** (př.: *filozofie dějin, letadlová loď*)
- **sousloví obsahuje vlastní jméno** (př.: *Bradfordův zákon, Planckova konstanta*)
- **modifikátor ztratil původní význam** (př.: *lehký průmysl*)
- **modifikátor bez přímého vztahu** (př.: *stromová struktura*)
- **sousloví se „středním členem“** (př.: *benzinový motor*)
- **synkategorematická substantiva** (př.: *umělé květiny, čokoládová vejce, světelný rok*)

Sousloví (pokr.)

◆ Sousloví rozložená

- Základ: vlastnost/část x modifikátor:nositel/celek (př.: *lodní motor = lodě + motory; knihovní personál = knihovny + personál*)
- Činnost/objekt (př.: *signování knih = signování + knihy; indexace článků = indexace + články; stěhování ptáků = stěhování + ptáci*)

◆ Příklad pravidel pro sousloví

- Appendix A – AAT compound term rules. In Aichison, J., Gilchrist, A., Bawden, D. *Thesaurus construction and use : a practical manual*. 4th ed. Chicago : Fitzroy Dearborn Publishers, c2000.

Vztahy mezi lex. jednotkami

- vztah ekvivalence
- vztah hierarchie
- vztah asociace

Vztah ekvivalence

Do vztahu ekvivalence jsou uváděny **synonymní lexikální jednotky** - termíny, které se liší formou, ale jejichž obsah je identický (označují stejný denotát).

- preferovaný termín versus nepreferované termíny

Záhlaví *práva žen*

Odkaz. forma *ženská práva [o]*

Volba deskriptoru/nedeskriptoru

- ◆ pravopis
  - používání nejrozšířenějšího popř. kodifikovaného pravopisného tvaru
  - využití autoritních slovníků
  - dublety (př.: *sirup x syrob; salnitr x sanytr*)
- ◆ zkratky a akronymy (př.: *UNICEF, OSN, ČEDOK, LIS*)
  - preferuje se rozepsaná podoba - mezinárodní desetinné třídění X MDT [o]
  - výjimky v dané oblasti u široce používaných zkr. a akr.
- ◆ přejatá slova (př.: *software x programové vybavení; perestrojka x přestavba; gender studies x genderová/rodová studia*)
  - novotvary z cizího jazyka – běžně užívané lze zařadit do tezauru
  - volba mezi přejatým slovem a překladem – rozšířenost
- ◆ slangové termíny a žargon (př.: *hippies, íčko, koks*)
  - lze zařadit, pokud neexistuje pro nový pojem jiná, vhodná alternativa
  - jde-li o alternativní výraz k existujícímu, ustálenému termínu, ustálený je preferovaný t.

Volba deskriptoru/nedeskriptoru

- ◆ **obecné názvy a obchodní názvy** (př.: *polytetrafluorethylen x teflon*)
  - preferované jsou obecné názvy jako deskriptory, je-li obchodní název široce používán zavede se jako nedeskriptor
- ◆ **běžné názvy a vědecké názvy** (př.: *bubo bubo x výr velký; arthritis uratica x dna*)
  - volba preferovaného termínu se odvíjí od uživatelů systému
- ◆ **místní názvy** (př.: *Vídeň x Wien; Holandsko x Nizozemí/Nizozemsko; Česko x Česká republika*)
  - oficiální x hovorový název, přeložený x originální název
  - volba deskriptoru se odvíjí od potřeb uživatelů systému

Kvazisynonyma

◆ **Antonyma** (*př.: anotovaný záznam x neanotovaný záznam;
zákonnost x nezákonnost*)

◆ **Hierarchizace vztahu ekvivalence**

- *KOMPAKTNÍ DISKY*

EKV *CD*

CD-R

CD-I

CD-R

CD-RW

- *HORNINY*

EKV *břidlice*

čedič

žula

Vztah hierarchie

Nastává u lexikálních jednotek téhož sémantického okruhu a vyjadřuje poměr nadřazenosti a podřazenosti.

Je vytvářen pouze u preferovaných termínů.

Podřazená jednotka musí náležet k témuž základnímu typu pojmu jako její nadřazená lex. jednotka – věc x činnost x vlastnost.

- Generický vztah
- Partitivní vztah
- Kauzální vztah

Generický vztah

Vymezuje souvislost mezi určitou třídou nebo kategorií a jejími členy nebo druhy.

➤ rodo-druhový vztah

Partitivní vztah

„Sémantický hierarchický vztah mezi dvěma pojmy, z nichž jeden vyjadřuje celek a druhý jednu jeho část“ (TDKIV).

4 kategorie

- tělesné systémy a orgány (*př.: kostra -> lebka -> nadočnicové oblouky*)
- geografické lokality (*př.: Evropa -> Rakousko -> Vídeň*)
- disciplíny (*př.: jazykověda -> obecná jazykověda -> gramatika*)
- hierarchické společenské struktury (*př.: univerzita -> fakulta -> katedra -> kabinet*)

Kauzální vztah

Vazba mezi kategorií věcí nebo událostí vyjádřenou obecným substantivem a individuálním případem dané kategorie (jednotková třída označena vlastním jménem).

pohoří

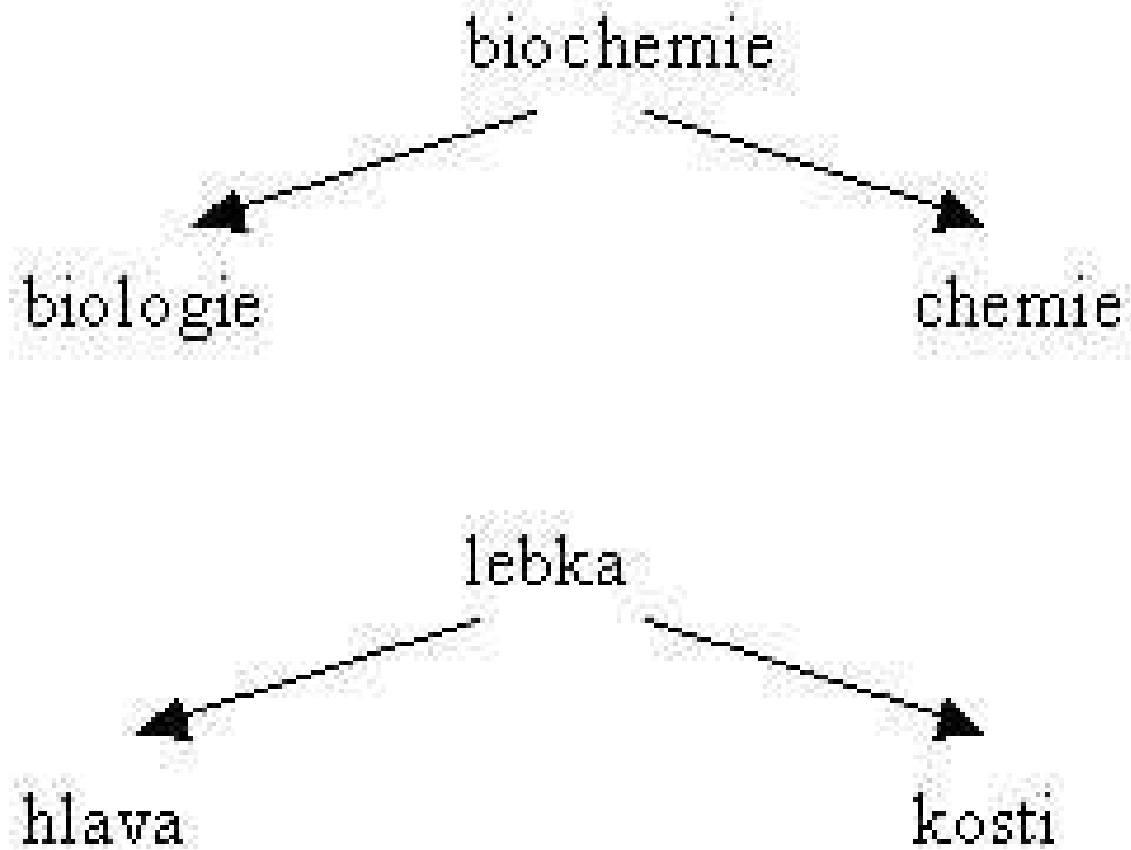
Alpy

Himaláj

individuální případy uvedené
obecné kategorie

Polyhierarchie

Vztah asociace

Vazba mezi dvěma lex. jednotkami, které

- nejsou ve vztahu ekvivalence,
- nejsou spolu v hierarchickém vztahu.

Použití: „*Lexikální jednotky jsou mentálně natolik asociovány, že je účelné vyjádřit jejich vazbu v tezauru*“.

Pravidlo pro stanovení vztahu: Při indexaci jednou jednotkou je vyvolána potřeba indexace druhou asoc. jednotkou.

Záhlaví   *versologie*

Asoc. termín   *verš*

Asociace

- ◆ **Disciplína/objekt** (př.: *informační věda -- informace*)
- ◆ **Úkon, proces/konatel, nástroj** (př.: *katalogizace – katalogizační pravidla*)
- ◆ **Činnost/výsledek** (př.: *katalogizace – katalogizační záznam*)
- ◆ **Činnost/předmět** (př.: *indexace -- dokument*)
- ◆ **Pojem/vlastnost** (př.: *informace -- pravdivost*)
- ◆ **Pojem/původ** (př.: *Francouzi -- Francie*)
- ◆ **Kauzální souvislost** (př.: *nemoc -- léčení*)
- ◆ **Věc/agens působící proti ní** (př.: *rostliny -- herbicidy*)
- ◆ **pojem/jednotka měření** (př.: *informace -- bit*)
- ◆ **synkategorematické výrazy** (př.: *čokoládová vejce – vejce; umělé květiny -- květiny*)

Časté chyby v úkolu č. 3

◆ chybný odkaz/ekvivalent

- Za ekvivalent považován termín vyjadřující širší/nadřazený pojem.

Do vztahu ekvivalence jsou však uváděny synonymní lexikální jednotky,

např. *miniházená* (navržený termín) EKV *míčové sporty* (termín dán do ekvivalentního vztahu), správně *miniházená* ND *míčové sporty*

◆ *miniházená* (navržený termín) → *házená*,
míčové sporty (termíny dány do vztahu a jsou již součástí SVA)

miniházená

ND 1 házená

ND 2 míčové sporty

Časté chyby v úkolu č. 3

◆ chybný odkaz/ekvivalent

- Za ekvivalent považován termín, který je již součástí SVA buď jako termín autoritní, nebo ekvivalentní,

např. *grunge* (navržený termín) →

EKV *rocková hudba* (termín dán do ekvivalentního vztahu, ale je již ekvivalentem k termínu *rock*),

integrační informační zdroje (navržený termín) →

EKV *seriálové publikace* (termín dán do ekvivalentního vztahu, ale jde o autoritní termín)

Časté chyby v úkolu č. 3

- ◆ stejný nadřazený deskriptor a asociovaný termín

- např. *miniházená* (navržený termín)

AD házená ND házená

(termín dán do vztahu asociace, ačkoliv jde o nadřazený termín)

Nelze asociovat s termínem, který je v hierarchickém vztahu.

Časté chyby v úkolu č. 3

◆ chybný podřazený deskriptor

- Za podřazený deskriptor považován deskriptor vyjadřující širší pojem, např. *Eagleheart* (navržený termín) PD *metalové skupiny* (termín navržený jako podřazený termín)
- Jde o kauzální vztah, Eagleheart je název metalové skupiny
- správně:
Eagleheart
ND *metalové skupiny*

Časté chyby v úkolu č. 3

◆ chybný podřazený deskriptor

- *skupinová výsadba* (navržený termín) PD *okrasné dřeviny* (termín navržený jako podřazený termín)

Je každá okrasná dřevina součástí skupinové výsadby? či Je každá okrasná dřevina druhem skupinové výsadby?

Pokud zní odpověď NE, nelze podřadit.

Časté chyby v úkolu č. 3

- ◆ nedodržení následující zásady:
Podřazená jednotka musí náležet k témuž základnímu typu pojmu jako její nadřazená lexikální jednotka.
- ◆ *mapování porostů* (navržený termín – vyjadřuje činnost) → PD *dřeviny* (termín navržený jako podřazený termín – vyjadřuje konkrétní entitu)